

Horyzonty Polityki
2023, Vol. 14, N° 47

MAŁGORZATA ŁAKOTA-MICKER

<http://orcid.org/0000-0001-6308-406X>
Uniwersytet Wrocławski
malgorzata.lakota-micker@uwr.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2452

Współczesne rosyjskie i serbskie wpływy w Czarnogórze – wybrane przykłady

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Głównym celem artykułu jest zwrócenie uwagi na skalę wpływów rosyjskich i ściśle związanych z nimi wpływów serbskich w polityce Czarnogóry, a co za tym idzie – wynikających z tego implikacji.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Artykuł powstał przy wykorzystaniu metod badawczych właściwych dla nauk społecznych, w szczególności nauki o polityce i administracji. W głównej mierze przydatne okazały się metoda studium przypadku i metoda opisowa.

PROCES WYWODU: Czarnogóra jeszcze dwa lata temu uważana była za realnego kandydata do członkostwa w UE. Doceniana za zaangażowanie w integrację, uznawana była za państwo stanowiące przykład udanego odrzucenia nacjonalistycznej wizji funkcjonowania. Po 17 latach od uzyskania niezależności znalazła się w pułapce politycznej polaryzacji pod naciskiem Serbii i Rosji oraz UE i Stanów Zjednoczonych.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wpływy rosyjskie w Czarnogórze widoczne są niemal na każdej płaszczyźnie. Rosyjska ingerencja w wewnętrzne sprawy Czarnogóry zagraża jej stabilności i bezpieczeństwu, dystansując ją od NATO i UE. Zaangażowanie Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (SPC) w politykę i jej poparcie dla proserbskiej partii rządzącej mogą cofnąć Czarnogórę od euroatlantyckiej integracji na dekady. Bieżącym efektem „zwrotu” Podgoricy ku Wschodowi będzie osłabienie wewnętrzne kraju i postępujący kryzys

Sugerowane cytowanie: Łakota-Micker, M. (2023). Współczesne rosyjskie i serbskie wpływy w Czarnogórze – wybrane przykłady. *Horyzonty Polityki*, 14(47), 167–185. DOI: 10.35765/HP.2452.

gospodarczy, który szczególnie widoczny stanie się w biedniejszej, północnej części kraju.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Rosyjska i serbska propaganda skutecznie wpływają na poglądy Czarnogórców. Podważając czarnogóorską tożsamość narodową i ograniczając wdrażanie zachodnich standardów polityczno-społecznych, prowadzą do niebezpiecznej polaryzacji. Brak zaufania czarnogórskich obywateli do władzy, niechęć do systemu rządów stworzonego przez Demokratyczną Partię Socjalistów (DPS) i związana z nim potrzeba „odreagowania” poważnie osłabiają kraj, stanowiąc podbudowę oddziaływań Moskwy i Belgradu.

SŁOWA KLUCZOWE:

Czarnogóra, Rosja, Serbia, bezpieczeństwo, ingerencja

Abstract

CONTEMPORARY RUSSIAN AND SERBIAN
INFLUENCES IN MONTENEGRO –
SELECTED EXAMPLES

SCIENTIFIC OBJECTIVE: The main purpose of the article is to highlight the extent of Russian and closely related Serbian influence in Montenegrin politics, and the resulting implications.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The article was written using research methods appropriate to the social sciences in particular the science of politics and administration, in the main the case study method and the descriptive method became useful.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Montenegro, until two years ago, was considered a viable candidate for EU membership. Appreciated for its commitment to integration, it was considered a state that exemplified the successful rejection of a nationalist vision of functioning. After 17 years of independence, it found itself trapped in political polarization, under pressure from Serbia and Russia, as well as the EU and the United States.

RESEARCH RESULTS: Russian influence in Montenegro is evident at almost every level. Russian interference in Montenegro’s internal affairs threatens its stability and security, distancing it from NATO and the EU. The Serbian Orthodox Church’s involvement in politics, and its support for the pro-Serbian ruling party, could set Montenegro back from Euro-Atlantic integration for decades. The ongoing effect of Podgorica’s “turn” toward the East will be the country’s internal weakening and a progressive economic crisis, which will become particularly pronounced in the poorer northern part of the country.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

Russian and Serbian propaganda are effectively influencing the views of Montenegrins. By undermining Montenegrin national identity and limiting the implementation of Western political and social standards, they are leading to a dangerous polarization. The Montenegrin people's lack of trust in government, resentment of the system of government created by the Democratic Party of Socialists (DPS) and the associated need for "de-escalation" seriously weaken the country, providing a platform for the influence of Moscow and Belgrade.

KEYWORDS:

Montenegro, Russia, Serbia, security, interference

Początek trzeciej dekady XXI w. przyniósł zasadnicze przewartościowanie na czarnogórskiej scenie politycznej. Dotychczasowa główna siła polityczna, partia Demokratyczna Partia Socjalistyczna (DPS) i jej lider Milo Djukanović, straciła sprawowaną od 30 lat władzę. Kluczowe znaczenie miała w tym przypadku kondycja państwa, uzależnionego finansowo od zagranicznych aktorów, borykającego się z trudną sytuacją socjalną obywateli, kryminalizacją polityki i korupcją. Niezadowolenie społeczne zostało umiejętnie wykorzystane przez Rosję przy pomocy Serbii, starającej się o usunięcie wpływów Zachodu z Czarnogóry. Rozbudzenie nastrojów panslawistycznych przez Rosję na Bałkanach w celu odzyskania wpływów doprowadziło do polaryzacji społeczeństwa, podzielonego na zwolenników prozachodniego obozu Milo Djukanovicia i orędowników zacieśnienia relacji z Serbią i Rosją. Czarnogóra pod wpływem Serbii i Rosji zmieniła priorytety swojej polityki zagranicznej (te, określone w 2006 r., skupiały się na uregulowaniu sytuacji w regionie, członkostwie w NATO, akcesji do UE). Od 2020 r. integracja euroatlantycka została odsunięta na dalszy plan: Czarnogóra stała się „pasywnym” członkiem NATO, dystansując się, na ile było to możliwe, od polityki Sojuszu. Podważyło to wiarygodność państwa u sojuszników z Paktu Północnoatlantyckiego. Nowy rząd czarnogórski, który był „przyjazny” wobec Belgradu i Moskwy, zanegował wysiłki DPS na rzecz zapowiedzianego na 2025 rok przystąpienia Czarnogóry do UE, odsuwając proces akcesji o kolejne pięć lat. Obawiając się integracji Czarnogóry z UE, Rosja bezpośrednio i poprzez swojego sojusznika

Serbię rozpoczęła kampanię na rzecz pozbawienia wpływów politycznych DPS. Inspirowane przez Kreml działania polityczne *de facto* uczyniły z Podgoricy, obok Serbii, nieformalnego reprezentanta rosyjskich interesów. Ważnymi elementami polityki rosyjskiej było wykorzystanie następujących kwestii: wielowiekowych związków Czarnogórców z Serbami, licznej mniejszości serbskiej w Czarnogórze i przynależność znacznego odsetka społeczności państwa do Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (SPC). Cerkiew, stanowiąca forpoczcie rosyjskiego panslawizmu, będąca silnym podmiotem nie tylko religijnym, ale i politycznym, wykazuje się znacznym wpływem na mieszkańców Czarnogóry. Wspierana przez proserbskich polityków stała się silnym promotorem ponownego zacieśnienia więzów z Belgradem.

Rosnące serbskie wpływy w Czarnogórze poszerzyły możliwości rosyjskiego oddziaływania na kluczowe problemy Bałkanów Zachodnich, przede wszystkim na kwestie narodowościowe i nierówności społeczne. Elementem sprzyjającym infiltracji rosyjskiej jest tradycyjny klientelistyczny układ elit czarnogórskich i związana z tym frustracja dużej części obywateli. Szanowany przez Zachód Milo Djukanović i jego partia DPS mają niewielkie szanse na powrót do rządów. Pomimo prozachodnich poglądów piastujący od lat przywódczą rolę w państwie Djukanović utożsamiany jest z korupcyjnym systemem i obarczany odpowiedzialnością za problemy gospodarcze.

Wpływy rosyjskie na Bałkanach mają długą tradycję. Szczególnie miejsce w relacjach z Kremlem przypadło Czarnogórze – państwu mającemu ograniczone znaczenie w Europie, ale z uwagi na położenie geopolityczne istotnemu dla Bałkanów Zachodnich. Tradycyjnie dobre stosunki czarnogórsko-rosyjskie oparte były na powinowactwie religijnym, idei wszechsłowiańskiej i posiadaniu wspólnego wroga, Turcji. Pierwsi rosyjscy wysłannicy przybyli na terytorium Czarnogóry do miejscowości Cetinje w pierwszej dekadzie XVIII w. W 1712 roku metropolita Danilo Petrović Njegoš został przyjęty przez cesarza Piotra Wielkiego w Petersburgu. Ustalono wówczas stałą pomoc finansową i polityczną ochronę dla Czarnogóry (Kusovac, 2014). Po formalnym uznaniu przez państwa europejskie czarnogórskiej niepodległości na Kongresie Berlińskim w 1878 roku nawiązano stałe stosunki dyplomatyczne między Podgoricą a Petersburgiem, trwające do 1918 r. (Kusovac, 2014; Vukadinović, 2010). Oczywiście

najważniejszym rosyjskim sojusznikiem na Bałkanach pozostawała Serbia, jednak Czarnogórę w Europie traktowano jako naturalne przedłużenie wpływów Belgradu. Sytuację tę potwierdziło wejście Czarnogóry, po I wojnie światowej, w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, przemianowanego w 1934 na Jugosławię. Paradoksalnie wpływy rosyjskie w Czarnogórze, w okresie dwudziestolecia międzywojennego, umocnione zostały w wyniku rewolucji bolszewickiej 1917 roku. Wielu „białych” emigrantów osiedliło się w Czarnogórze, przyspieszając jej rozwój ekonomiczny i kulturowy. W okresie II wojny światowej udzielenie przez Moskwę wydatnej pomocy komunistycznej partyzantce Josipa Broz-Tity pozwoliło jej na odegranie wiodącej roli w wyzwoleniu Jugosławii. Przejęcie władzy przez jugosłowiańskich komunistów w 1945 wprowadziło państwo w orbitę wpływów ZSRR. Geopolitycznie stanowiło realizację XIX-wiecznych zamierzeń Kremla, dotyczących podporządkowania sobie Bałkanów Zachodnich. Sukces ten okazał się jednak krótkotrwały. Konflikt, który rozpoczął się w 1948 r. między titoistowską Jugosławią a ZSRR, usunął rosyjskie wpływy na wiele dziesięcioleci.

Rozpad Jugosławii w latach 90. XX w. ponownie zbliżył Belgrad i Moskwę. Serbia na powrót stała się głównym sojusznikiem Rosji – wykonawcą politycznej woli Rosji w jej strategii bałkańskiej. Od przełomu XX i XXI w. poprzez Serbię dokonuje się implementacja wpływów rosyjskich.

Konsekwentą tendencji dezintegracyjnych przełomu XX i XXI w. było, co prawda, odzyskanie przez Czarnogórę niepodległości (2006 r.), jednak nie oznaczało to całkowitej eliminacji oddziaływań rosyjsko-serbskich. Rosja, nie mogąc dyplomatycznie przeciwdziałać czarnogórskiej secesji, postanowiła przeciwdziałać wejściu Podgoricy w sferę wpływów Zachodu, stosując zaplanowaną na lata strategię, stanowiącą kombinację środków ekonomicznych i polityczno-narodowościowych. Rosja była jednym z pierwszych państw, które – dekretem prezydenta Federacji Rosyjskiej 11.06.2006 r. – uznały niepodległość Czarnogóry (PAP, 2006). Krok ten, pomimo że Czarnogóra deklarowała chęć integracji ze strukturami Zachodu, otworzył Rosji szereg możliwości. Niemal natychmiast powiązane z władzą rosyjskie podmioty gospodarcze kapitałowe i przemysłowe rozpoczęły inwestycje w Czarnogórze. Oczywistym celem była eksploracja gospodarcza, związanie z rynkiem rosyjskim i w konsekwencji

pozbawienie suwerenności gospodarczej Czarnogóry. Doskonale obrazuje to przykład sektora turystycznego, wiodącego w czarnogórskiej ekonomii.

Czarnogórska Organizacja Turystyczna wskazuje, że po sześciu latach od chwili odzyskania przez Czarnogórę niepodległości Rosjanie weszli w posiadanie ponad 40% nieruchomości w Czarnogórze, w tym hoteli, pensjonatów, głównie na czarnogórskim wybrzeżu. Właścicielem największych hoteli w Budwie (Splendid, Blue Star, Montenegro) została rosyjsko-czarnogórska firma Montenegro Stars. 85% udziałów firmy znalazło się w posiadaniu rosyjskiego potentata Wiktora Iwanienki, byłego szefa rosyjskiego KGB (Popović, 2020). Z każdym rokiem rosła również liczba turystów z Rosji. Nadmorskie miejscowości, takie jak: Budva, Bar, Herceg Novi, Petrovac, szybko stały się pożądanym miejscem dla Rosjan, którzy zachęteni korzystnymi warunkami, inwestowali w ziemię i budowali okazałe apartamentowce na czarnogórskim wybrzeżu. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom Rosjan, linie lotnicze w szybkim tempie otworzyły sieć połączeń łączących Moskwę z czarnogórskimi lotniskami w Podgoricy i Tivacie. Zauważalne stało się wywieranie wpływu na świadomość czarnogórską poprzez promocję rosyjskiej kultury i języka. Dobrze rozwijająca się turystyczna współpraca czarnogórsko-rosyjska ustała po wejściu Czarnogóry do NATO w 2017 r. Moskwa niemal natychmiast zawiesiła bezpośrednie połączenia lotnicze z Czarnogórą, osłabiając znacznie jej gospodarkę. Epidemia COVID-19 i związane z nią ograniczenia w ruchu turystycznym pogłębiły zapaść. Miarą problemów stała się sytuacja narodowego przewoźnika Air Montenegro stojącego w 2020 na skraju bankructwa.

Rosjanie zainteresowali się również sektorem wydobywczym. Jeszcze w 2005 r. czarnogórska fabryka aluminium – Kombinat Aluminijuma Podgorica (KAP), największy zakład przemysłowy w Czarnogórze – została sprywatyzowana. Czołowym udziałowcem został rosyjski oligarcha Oleg Deripaska, stojący na czele firmy Rusal. W rękach Rosjan znalazła się także kopalnia boksytów. Na skutek kryzysu gospodarczego w 2008 r. doszło do masowych zwolnień. W 2012 r. czarnogórski rząd rozwiązał umowę z Deripaską, oskarżając go o doprowadzenie przedsiębiorstwa do bankructwa (Matijasević, 2022). W 2013 r. ogłoszono upadłość Kombinat. Były właściciel KAP wszczął postępowanie arbitrażowe

przed Instytutem Arbitrażowym Izby Handlowej w Sztokholmie pod koniec 2016 r., uznając, że Czarnogóra naruszyła obowiązek ochrony jego inwestycji po tym, jak firma Rusal straciła zainwestowane w fabrykę pieniądze. Roszczenie wynosiło 600 mln euro. Szwedzka instytucja arbitrażowa odmówiła jednak wydania orzeczenia w tej sprawie (październik 2019). Bojąc się konsekwencji społecznych, władze Czarnogóry postanowiły podnieść przedsiębiorstwo ze stanu upadłości. Kombinat był wówczas jednym z największych pracodawców i kooperował z wieloma firmami usługowymi. Wynegocjowano udzielenie postawionemu w stan likwidacji przedsiębiorstwu komercyjnej pożyczki gwarantowanej przez rząd. Węgierski bank OTP i Deutsche Bank udzieliły KAP wsparcia w wysokości 135 mln euro. Ostatecznie jednak firma upadła, a państwo musiało uregulować jej zadłużenie. Przyjmuje się, że straty spowodowane przez doprowadzenie KAP do upadłości wynoszą łącznie ok. 800 mln euro (*Gasi se Kombinat aluminijuma...*, 2021). Dla niewielkiej gospodarki Czarnogóry stanowiło to poważny problem; wzmocniło zależność od znajdującego się w dużej mierze pod wpływem Rosjan sektora turystycznego.

Rosja od lat wywiera wpływ również na czarnogórski rynek medialny poprzez kontrolę kanałów telewizyjnych i serwisów internetowych. W 2005 r. uruchomiła swój międzynarodowy kanał telewizyjny Russia Today (RT), który objął zasięgiem ponad 100 krajów na całym świecie, w tym Czarnogórę. Wysoka oglądalność stacji zapewniła możliwość trwałego oddziaływania także na społeczeństwo czarnogórskie. Oprócz antyamerykańskiej i antyzachodniej narracji Russia Today skupiła się na problemach, które w danym momencie dzieliły społeczeństwo czarnogórskie, prowadząc do jego polaryzacji politycznej. Po rosyjskiej agresji na Ukrainę (24.02.2022 roku) rząd czarnogórski zakazał dystrybucji treści medialnych przez Russia Today oraz Sputnik. Nastąpiło to jednak po miesięcznej dyskusji wewnątrz gabinetu i pod dużym naciskiem Zachodu, który z czasem został upomniany przez aktualną władzę za zbyt częste ingerowanie w wewnętrzne sprawy Czarnogóry. Nie przyniosło to większych rezultatów, gdyż za pośrednictwem mediów elektronicznych będących własnością serbskich) firm medialnych oraz serbskich stacji telewizyjnych, m.in. Pink i Happy (sponsorowanych przez Rosję), nadal przekazywano treści rosyjskiej propagandy.

Silnym na gruncie czarnogórskim ośrodkiem wpływu Rosji stała się Serbska Cerkiew Prawosławna (SPC). Kiedy 17.05.2007 roku przywrócony został kanoniczny związek między Rosyjskim Kościołem Prawosławnym a Rosyjskim Kościołem Prawosławnym poza granicami Rosji, Moskwa zyskała ogromny wpływ i możliwość realizacji swoich projektów wśród społeczności prawosławnej na całym świecie poprzez powiązania kanoniczne. Nie trzeba dodawać, że również w Czarnogórze, gdzie ok. 30% społeczeństwa należy do mniejszości serbskiej, a prawie 50% wierne jest Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, pozostającej w zażyłych relacjach z Cerkwią rosyjską. Podobnie jak w Rosji, Serbska Cerkiew Prawosławna jest narzędziem polityki Belgradu, zainteresowanego umacnianiem na Bałkanach wpływów moskiewskich. Cerkiew prawosławna niejednokrotnie zaangażowana była w antynatowskie wiece, demonstracje, wybory parlamentarne czy samorządowe. Od wielu lat czynnie uczestniczyła w życiu politycznym i społecznym Czarnogóry. Narracją o braterstwie i wspólnym, prawosławnym dziedzictwie silnie wspierała proserbskie i prorosyjskie siły polityczne (Krsmanović, 2022; Matijašević, 2022). Wyrażona w mediach Czarnogórskich opinia, iż „Serbska Cerkiew Prawosławna jest najbardziej znaczącą i najbardziej żywotną prorosyjską organizacją społeczną w Czarnogórze” (Krsmanović, 2022), jest w pełni zgodna ze stanem faktycznym. Silne poparcie polityczne SPC, otwarcie deklarowane wobec „czarnogórskiego Serba” Zdravka Krivokapicia wpłynęło na objęcie przez niego stanowiska szefa rządu w 2020 r.

Intensyfikacja rosyjskiej infiltracji Czarnogóry i próby usunięcia wpływów Zachodu nastąpiła w 2014 r., gdy sprawa jej wejścia do NATO okazała się być przesądzona. Za słowami rosyjskiego wicepremiera Dimitrija Rogozina, który jasno dał do zrozumienia, że „Czarnogóra pożałuje tej decyzji” (Vijesti online, 2016), nastąpiły określone działania. Minister spraw zagranicznych Rosji Sergiej Ławrow jasno mówił, że rozszerzenie NATO na Bałkany Zachodnie będzie traktowane jako akt wrogości. Czarnogórę wpisano na listę państw wrogich Federacji Rosyjskiej i rozpoczęto działania wobec państwa poprzez agenturę, której celem była zmiana układu politycznego w Podgoricy. Inspiracji rosyjskiej przypisuje się nieudaną próbę zamachu stanu podczas czarnogórskich wyborów parlamentarnych, w 2016 r., którego celem miało być udaremnienie akcesji

Podgoricy do Paktu Północnoatlantyckiego, co zostało sfinalizowane w kolejnym roku. Względnie poprawne jak dotąd relacje między Rosją a Czarnogórą zostały zerwane. Działalność prorosyjskich organizacji, m.in. Nocnych Wilków (bliskich Serbskiej Cerkwi Prawosławnej), Bałkańskiej Armii Kozackiej, Sorok Sorokov (partii szczególnie agresywnej wobec środowisk LGBT) gloryfikujących zbrodniarzy wojennych, rewidujących historię i promujących serbską i rosyjską politykę w Czarnogórze przybrały na sile (DFC, 2021). Nocne Wilki jako organizacja o charakterze paramilitarnym, w pełni popierająca imperialną, rewizjonistyczną politykę Władimira Putina, podejmowała się akcji mających na celu wprowadzenie chaosu politycznego, szerząc dezinformację i podsycając antyzachodnie nastroje.

Działalność rosyjskiej agencji wywiadowczej i szpiegowskiej również przybrała na sile. W 2022 r., Agencja Bezpieczeństwa Narodowego Czarnogóry weszła w posiadanie informacji, zgodnie z którymi emerytowany pracownik MSZ Radomir Sekulović wchodził w skład siatki szpiegowskiej utworzonej przez oficera rosyjskiego wywiadu wojskowego (GRU) – Igora Egorowicza Zajtsewa (Redakcija Pobjede, 2022). Pod koniec września 2022 roku doszło do aresztowania Sekulovicia pod zarzutem współpracy z rosyjskimi służbami specjalnymi. Wraz z nim aresztowano też 30 obywateli rosyjskich mieszkających w Czarnogórze, których również objęto śledztwem. Rzekomy brak wystarczających dowodów przesądził ostatecznie o zwolnieniu Sekulovicia z aresztu (Radulović, 2022). Czarnogórskie media obieły informacje, że cała akcja była jedynie „brutalnym naruszeniem praw człowieka” i skandaliczną hańbą dla ANB (Redakcija Vijesti, 2022). Jednak z analiz Centrum Kryminalistyki Cyfrowej jasno wynika, że Agencja Bezpieczeństwa Narodowego (ANB) od 2018 r. wielokrotnie nagrywała pobyty Zajtsewa w Czarnogórze. Wiedzano również o jego kontaktach z Sekuloviciem (Redakcija Vijesti, 2022). Sprawa zbiegła się z uznaniem przez czarnogórskie MSZ sześciu rosyjskich dyplomatów za osoby niepożądane (Redakcija Vijesti, 2022). Było to spektakularne, trzecie z kolei w tym samym roku wydalenie rosyjskich dyplomatów z terytorium Czarnogóry. W lutym 2022 r. czarnogórski dziennik „Pobjeda” opublikował informacje o tajnych spotkaniach ówczesnego marszałka parlamentu Strahinji Bulajicia (DF) z rosyjskimi agentami i dyplomatami. Jeden z nich, Wiktor Antypin, został uznany za *persona non grata* i kilka dni później wydany

z Czarnogóry. Spotkania miały na celu przekonanie marszałka do przeciągania w czasie decyzji o wyznaczeniu terminu posiedzenia nowego parlamentu. Miało to wydłużyć proces utworzenia rządu mniejszościowego i pogłębić kryzys w państwie czarnogórskim. O pracę na rzecz rosyjskich interesów podejrzewa się również byłego dyrektora Agencji Bezpieczeństwa Narodowego Dejana Vuksicia, jak i byłego rektora Uniwersytetu Czarnogórskiego Vladimira Božovicia, który był jednym z założycieli wpływowego prorosyjskiego portalu informacyjnego IN4S. Ambasador Serbii w Czarnogórze Vlado Bozović również uznany został za *persona non grata*. Premier Dusko Marković zarzucił mu niedyplomatyczne zachowania, m.in. wpływanie w interesie serbskim i rosyjskim na politykę wewnętrzną Czarnogóry.

Wybory parlamentarne z sierpnia 2020 r. zmieniły układ sił na czarnogórskiej scenie politycznej. Mimo że dominująca od 30 lat Demokratyczna Partia Socjalistów Milo Djukanovicia uzyskała w wyborach największą liczbę głosów, to jednocześnie osiągnęła najgorszy wynik wyborczy w swej historii. Uniemożliwiło jej to utworzenie, jak dotychczas, wraz z Socjaldemokratami i ugrupowaniami mniejszości albańskiej i bośniackiej, koalicji rządzącej, która posiadałaby większość w 81-osobowym parlamencie. Możliwość taką zyskali natomiast liderzy trzech opozycyjnych komitetów wyborczych – Frontu Demokratycznego (DF) ze Zdravkiem Krivokapiciem na czele, Demokratów z Aleksą Beciciem oraz URA (Zjednoczonej Akcji Reformatorskiej) pod przywództwem młodego Albańczyka – Dritana Abazovicia (łącznie ich ugrupowania uzyskały 41 mandatów, co pozwoliło im przejąć władzę). Po wyborach Milo Djukanović wprost oskarżał adwersarzy o manipulację nastrojami religijnymi oraz wojnę hybrydową prowadzoną przez serbskich i rosyjskich nacjonalistów przeciwko jego prozachodniej wizji państwa. Odsunięcie DPS od władzy w wyborach parlamentarnych było pierwszym etapem politycznych zmian w Czarnogórze, co oznaczało zerwanie z trzydziestoletnią względną stabilnością w państwie. Negatywnie wpływało to na dalszą integrację z UE i relacje z NATO. Zwycięstwo antyzachodniej opozycji objawiło się w przestrzeni publicznej wywieszaniem serbskich flag na budynkach i samochodach przez popierających poglądy polityczne prezydenta Serbii Aleksandra Vucicia i Rosję.

Gabinet czarnogórski Zdravka Krivokapicia, powołany 1 grudnia 2020 r. z wicepremierem Dritanem Abazoviciem i dwunastoma

ministrami ekspertami, nie spełniał obietnic wyborczych. Mimo zapewnień o proeuropejskiej linii nowego rządu, jego gotowości do kontynuacji rozpoczętych reform, chęci zażegnania dawnych sporów, odpolitycznieniu kluczowych instytucji i potrzebie walki z przestępczością zorganizowaną oraz korupcją, główny wysiłek nowego gabinetu dotyczył eliminacji ze sceny politycznej oponentów politycznych. Szybkie zmiany kadrowe, zmiana formuły administracji publicznej, decyzja o odwołaniu wyznaczonych przez minioną ekipę siedmiu ambasadorów bez specjalnego uzasadnienia decyzji (z Serbii, Włoch, Watykanu, Chin, BiH, Niemiec, Zjednoczonych Emiratów Arabskich) stały się egzemplifikacją intencji władz. Formalnie bezpartyjny premier Zdravko Krivokapić nie krył swego poparcia dla Serbii. Za wszelką cenę starał się doprowadzić do poprawy relacji z Belgradem, promując wzajemną potrzebę współpracy i nawołując do organizacji wizyt na najwyższym szczeblu. Pojawiły się doniesienia o „cichym” finansowaniu nowego rządu przez proserbskich i prorosyjskich nacjonalistów. Jedną z pierwszych decyzji rządu Krivokapicia było poddanie pod głosowanie treści nowej ustawy o wolności wyznania, faworyzującej Serbską Cerkiew Prawosławną (Domachowska, 2021; Domachowska, 2022). Ponadto Krivokapić i wspierające go siły polityczne pomogły w przejściu przez SCP kontroli nad Czarnogórką Cerkwią Prawosławną, na której czele stanął Serb. Doprowadziło to do niepokojów społecznych i niezadowolenia części ludności mającej jednoznacznie czarnogórką świadomość narodową. Oprócz pogłębiającego się kryzysu gospodarczego i nieudolności w walce z korupcją i przestępczością sprawa obsady na stanowisku zwierzchnika religijnego doprowadziła do zmiany rządu.

Na początku lutego 2022 r. ogłoszono wotum nieufności wobec gabinetu Zdravka Krivokapicia. Niespełna miesiąc później zadanie utworzenia nowego rządu prezydent powierzył Dritanovi Abazoviciowi. 28 kwietnia 2022 r. został utworzony 43. rząd Czarnogóry (Matijašević, 2022a). Obejmując urząd, podobnie jak jego poprzednik Abazović oficjalnie poparł proces integracji europejskiej Czarnogóry. Zapowiedział zmiany na stanowiskach urzędniczych, reformy w sektorze bezpieczeństwa oraz walkę z przestępczością zorganizowaną i korupcją. Poza obietnicami wyjaśnienia udziału rządu Krivokapicia w „instalacji” proserbskich władz Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej, kilkoma głośnymi akcjami związanymi z przejściem nielegalnych

dostaw papierosów i narkotyków w porcie Bar, nie zrobiono wiele. Trudna sytuacja ekonomiczna, wywołana inflacją i spadkiem dochodów z turystyki w okresie postcovidowym pogłębiła się. Za rządów Abazovicia uwypuklił się brak porozumienia pomiędzy dotychczas sojuszniczymi ugrupowaniami politycznymi, szczególnie odnośnie do kierunku, w jakim zmierza polityka państwa. Jednocześnie wzrastała się krytyka dotycząca zaprzepaszczenia starań o integrację Czarnogóry z UE po wstrzymaniu negocjacji akcesyjnych. Jednoznacznym sygnałem świadczącym o sympatiach geopolitycznych Abazovicia była potajemnie przeprowadzona wizyta patriarchy SCP Porfiriusza w Czarnogórze (3 sierpnia 2022 r.). W jej trakcie patriarcha Serbskiej Cerkwi Prawosławnej i premier podpisali umowę zasadniczą regulującą kwestie prawne i majątkowe między państwem a Cerkwią. Próba utrzymania spotkania i sygnowania umowy między Porfiriuszem a Abazoviciem w tajemnicy doprowadziła do skandalu politycznego. W konsekwencji Demokratyczna Partia Socjalistów wystąpiła z inicjatywą odwołania Dritana Abazovicia. Po nadzwyczajnym posiedzeniu Skupštiny, zaledwie po 113 dniach, w nocy z 19 na 20 sierpnia upadł rząd Dritana Abazovicia (Ekipa Vijesti, 2022). We wrześniu 2022 r. podjęto bezskutecznie próbę stworzenia nowej koalicji. Nadzieje na odzyskanie władzy przez DPS okazały się jednak przedwczesne. Pozostałe siły polityczne nie zdecydowały się na alians z ugrupowaniem Djukanovicia, a przeprowadzone 23 października 2022 roku wybory samorządowe potwierdziły ograniczone zaufanie dla DPS (Kosović, 2022).

Regres wpływów DPS potwierdza również przebieg tegorocznych wyborów prezydenckich. Dokonana przez opozycję próba „demokratyzacji” państwa, podjęta 2020 r., doprowadziła do dwukrotnej zmiany rządu w ciągu zaledwie dwóch lat i wyparcia DPS ze struktur państwowych (wybory parlamentarne i samorządowe), co znacznie osłabiło w pierwszej turze wyborów prezydenckich pozycję lidera DPS. Kontrkandydatem do fotela prezydenckiego został 37-letni Jakov Milatović – ekonomista, minister ds. rozwoju ekonomicznego w rządzie Zdravka Krivokapicia. Milatović, założyciel ruchu „Europa Teraz” (wbrew nazwie jednoznacznie prorosyjskiego), był kandydatem sił prorosyjskich, uważanym za „niezawodnego zawodnika serbskich nacjonalistów” (Pobjeda, 24.03.2023). Polityk ten znany był opinii publicznej ze sceptycyzmu odnośnie do nałożenia sankcji na Rosję po ataku na Ukrainę, wydłużania programu paszportów

ekonomicznych, pozwalającego uzyskać obywatelstwo czarnogórskie zamożnym Rosjanom. W 2019 r. rząd Czarnogóry wprowadził program umożliwiający nabycie obywatelstwa poprzez inwestycje (tzw. obywatelstwa ekonomicznego). Miał on wspierać rozwój gospodarczy Czarnogóry do 31 grudnia 2021 r. Jednakże decyzją nowych władz program przedłużono do końca 2022 r. (Mirjačić, & Ivanović, 2022). Bezsukutecznie o jego negatywnych skutkach informowała Komisja Europejska, wskazując, że kontynuacja programu zagraża integralności Czarnogóry (Standard, 2022). Czarnogórskie Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego i Turystyki podaje, że do września 2022 r. przyznanych zostało cudzoziemcom tzw. 409 złotych paszportów, z czego dwie trzecie – obywatelom Rosji. Warunkiem, jaki należało spełnić, było zainwestowanie kwoty powyżej 450 tys. euro na czarnogórskim rynku (Mirjačić, & Ivanović, 2022).

Milatović, wspierany przez metropolitę Serbskiego Kościoła Prawosławnego Joanikija, sześć partii (Front Demokratyczny, Demokratów, URA, Demos, SNP, Prawdziwą Czarnogórę) oraz przez nacjonalistyczną i prorosyjską prawicę w Serbii stał się zwycięzcą wyborów prezydenckich. Według wyników organizacji pozarządowej CeMI (Centrum Monitorowania i Badań) Milatović zdobył w drugiej turze prezydenckiej 60,1% głosów, a kandydat DPS Milo Djukanović – 39,9%. Frekwencja wyborcza wyniosła 70,7%. Organizacje pozarządowe, które monitorowały wybory, poinformowały, że w dniu wyborów zarejestrowano liczne nieprawidłowości, ale były one niewielkie i nie mogły mieć wpływu na wynik wyborów. Milatović obiecał włączenie Czarnogóry do UE w ciągu najbliższych pięciu lat. Będąc pewnym swojej wygranej, otwarcie mówił, że dzień 2 kwietnia 2023 r. będzie „historycznym dla Czarnogóry, w którym polityka podziału i nowego ubóstwa odejdzie w przeszłość, a drzwi do nowego, gospodarczego i europejskiego rozwoju zostaną otwarte” (Pobjeda, 31.03.2023). Djukanović pogratulował Milatovićowi zwycięstwa w wyborach, podkreślając, że akceptuje i szanuje demokratyczną decyzję obywateli. Podziękował swoim wyborcom za wsparcie, zwracając szczególną uwagę na zaangażowanie mniejszości etnicznych. Djukanović podkreślił znaczenie zbliżających się wyborów parlamentarnych i wyboru rządu, który poprowadzi Czarnogórę do europejskiego celu (Dan, Pobjeda, Vijesti, 03.04.2023). Pytaniem pozostaje: czy deklaracje Milatovicia mają realny charakter?

UE, zdając sobie sprawę z prorosyjskiej proweniencji nowych władz, nie będzie skłonna do ułatwiania negocjacji. Prawdopodobny rosyjski plan wprowadzenia Czarnogóry do UE jako „konja trojańskiego” Moskwy nie ma dużych szans realizacji. Znaczną część winy za sukcesy rosyjskiego oddziaływania w Podgoricy ponosi Milo Djukanović i DPS. Prowadzona przez lata polityka sprzyjała utrwaleniu systemu klientelistyczno-klanowego, opartego na korupcji i powiązaniach ze zorganizowaną przestępczością bałkańską. Polityka obliczona na pozyskanie korzyści osobistych skutkowałą umocnieniem się w Czarnogórze wpływów zarówno rosyjskich, jak i serbskich, co poza wszelką wątpliwością będzie miało niekorzystny wpływ na rozpoczętą akcesję Czarnogóry do Unii Europejskiej, jak też traktowanie jej z ostrożnością jako członkinię Paktu Północnoatlantyckiego. Obecność wpływów rosyjsko-serbskich w Czarnogórze nie jest też obojętna dla zachowania bezpieczeństwa i stabilności w regionie państw bałkańskich, szczególnie państw pojugosłowiańskich.

WNIOSKI

W Czarnogórze przez ostatnie trzy lata dochodzi do zasadniczych zmian w porządku politycznym. Dotychczas dominująca DPS, jak wskazują wybory parlamentarne, samorządowe, jak i prezydenckie, nie ma szans na utrzymanie dawnej pozycji ani jej odbudowę w najbliższej przyszłości. Niemniej zwolennicy prozachodniego kierunku rozwoju i samodzielności Czarnogóry również stanowią duży odsetek społeczeństwa. Będzie to determinowało nasilenie obserwowanego już obecnie konfliktu polityczno-społecznego, dotyczącego utrzymania suwerenności państwa – tym bardziej że pojawia się kwestia ponownego spisu powszechnego mieszkańców, z uwzględnieniem ich proweniencji narodowej, co na Bałkanach ma kluczowe znaczenie. Można założyć, że jego wyniki określą dalsze kierunki rozwoju sytuacji politycznej w kraju (E.M., 2022; *U Skupštini pokrenuta procedura...*, 2022). Prezydent Milo Djukanović w marcu zdecydował się na rozwiązanie parlamentu i rozpisanie na 11.06.2023 r. przedterminowych wyborów parlamentarnych. Prorosyjska i proserbska strona sceny politycznej i ich zwolennicy będą w nich odgrywali znaczącą rolę i zapewne uzyskają wpływ na kształtowanie się nowego rządu.

Pytaniem pozostaje, czy uzyskają przewagę, która pozwoli im na stabilne sprawowanie władzy? Co więcej, czy będą zainteresowane utrzymaniem niezależności państwa (Vijesti, 22.03.2023)? Skomplikowana sytuacja polityczna w Czarnogórze umożliwi rozwinięcie działań rosyjskich ośrodków wpływu, które finansowo i medialnie wspierały kampanię prezydencką Jakova Milatovicia. Zwycięstwo prorosyjskich i proserbskich ugrupowań politycznych w Czarnogórze niestety przyczyni się do stopniowej alienacji Czarnogóry z organizacji (UE, NATO), w których zaznaczyła już swą obecność.

Dla zachodnich partnerów oczywiste jest, że władze Czarnogóry, powinny zintensyfikować rozmowy o przystąpieniu państwa do UE, a także zadbać o poprawę relacji z NATO, w którym członkostwo Czarnogóry za słuszne uznaje 48% respondentów (Dnevne novine, 2021b). W obliczu słabej sytuacji finansowej państwa i rosnących długów, przy galopującej inflacji, Czarnogóra potrzebuje wsparcia Zachodu. Ostatnie badania Banku Światowego pokazują, że dług publiczny sięga 73% PKB, choć – jak zauważają ekonomiści – i tak odnotowano jego spadek w ciągu ostatnich dwóch lat. Niestabilność polityczna i inflacja tworzą sytuację, w której mogą wystąpić silne niepokoje społeczne (Dan, 24.10.2022). Na skutek zamknięcia KAP, Montenegro Airlines wzrosło bezrobocie. Grupa EPCG (zarządzająca czarnogórką energetyką) straciła ok. 100 mln euro, sezon turystyczny nie był tak zadowalający, jak oczekiwano. Zagraniczni inwestorzy w obawie przed następstwami wynikającymi ze złego zarządzania państwem przenoszą kapitały w inne miejsca. Przewidywane przychody Czarnogóry w bieżącym roku nie pokryją wydatków budżetowych, a deficyt wzrośnie do 200 mln euro, co dla tak niewielkiej gospodarki jest mocno obciążające (Radulović, 2022). Służba zdrowia i system szkolnictwa pozostają niedoinwestowane. Brakuje środków nawet na wypłaty dla pracowników. Podniesienie minimalnych wynagrodzeń do 450 euro w obliczu inflacji na poziomie 15% nie rozwiązało powszechnego problemu ubóstwa, tym bardziej że instytucje państwowe nie regulują terminowo swoich zobowiązań. Komisja Europejska w ostatnim raporcie poświęconym Czarnogórze pisze o katastrofalnej sytuacji w instytucjach odpowiedzialnych za praworządność państwa i wszechobecnej korupcji (Matijašević, 2021). Jeśli Czarnogóra nie znajdzie sposobu na współpracę ponad podziałami partyjnymi w celu usprawnienia kluczowych instytucji sądowniczych,

wprowadzenia niezbędnych reform w zakresie praworządności, jej integracja z UE nie nastąpi w przewidywalnej przyszłości.

Rosnące po 2020 r. wpływy serbsko-rosyjskie i koncentracja formacji rządzącej na interesach Belgradu i Moskwy pozwalają wątpić w przyszłość Czarnogóry jako odrębnego państwa. Rosja posiada już znaczny wpływ na politykę zagraniczną Czarnogóry, szczególnie w kwestiach dotyczących relacji z państwami Zachodu. Na terytorium państwa mieszka ponad 80 000 obcokrajowców, z czego 14 606 stanowią obywatele Rosji (RTCG, 2022). Diaspora rosyjska jest majątna i wpływowa, co pozwala na szybką integrację ze środowiskiem lokalnym i – za pomocą relacji osobistych – kształtowanie przychylnych wobec Kremla postaw. W połączeniu z żywą na Bałkanach tradycją panslawistyczną, w krótkim okresie, Czarnogóra może się stać obok Serbii kolejnym pryzczółkiem wpływów rosyjskich w Europie (DFC, 2021). Jednak jej uczestnictwo w zgodnej z założeniami rosyjskimi destabilizacji Bałkanów jest prawdopodobne. Dlatego w interesie szeroko rozumianego Zachodu konieczne jest podjęcie działań polityczno-ekonomicznych, które zapobiegą całkowitemu podporządkowaniu Czarnogóry rosyjskiej racji stanu. Omówienie środków, jakimi należałoby tego dokonać, wykracza poza ramy artykułu, jednak będzie stanowić kanwę kolejnej publikacji, poświęconej rozwojowi sytuacji geopolitycznej w tej części Europy.

BIBLIOGRAFIA

- D.C. (2021, 5 września). *Đukanović: Samo čovjek bez dostojanstva dozvoljava sebi da helikopterskim desantom bude uveden u Cetinjski manastir*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/565102/djukanovic-samo-covjek-bez-dostojanstva-dozvoljava-sebi-da-helikopterskim-desantom-bude-uveden-u-cetinjski-manastir> (dostęp: 20.12.2022).
- DAN portal (2022, 24 października). *Domaći rizici ostaju politička nestabilnost i inflacija*. DAN, <https://www.dan.co.me/vijesti/ekonomija/domaci-rizici-ostaju-politicka-nestabilnost-i-inflacija-5142581> (dostęp: 20.12.2022).
- DAN portal (2021, 11 listopada). *Borba protiv korupcije neizmjereno važna za Crnu Goru*. DAN, <https://www.dan.co.me/vijesti/politika/borba-protiv-korupcije-neizmjereno-vazna-za-crnu-goru-5092370> (dostęp: 20.12.2022).

- DFC (2021). *Uloga Rusije na Balkanu: Slučaj Crne Gore*, <https://dfcme.me/wp-content/uploads/Studija-ruski-uticaj-MNE-online-4.pdf> (dostęp: 20.12.2022).
- Dnevne novine (2021a, 20 października). *Bez napretka u pravosuđu, tenzije, sastav Skupštine bez presedana, Picula: zabrinut zbog usporavanja integracija*. 2–3, [https://dnovine.me/1634676710DN-20.10.2021./](https://dnovine.me/1634676710DN-20.10.2021/) (dostęp: 20.12.2022).
- Dnevne novine (2021b, 5 listopada). *Đukanović: Crna Gora i region izloženi destrukciji*, 3, [https://dnovine.me/1636061047dn-5.11.2021./](https://dnovine.me/1636061047dn-5.11.2021/) (dostęp: 20.12.2022).
- Domachowska, A. (2021). Czarnogóra, trudne relacje na linii rząd-prezydent. *Komentarze IEŚ*, 324(21).
- Domachowska, A. (2022). Czarnogóra, protesty społeczne po przyjęciu ustawy o wolności wyznania. *Komentarze IEŚ*, 106(9).
- Đuranović, D., & Raičković, A. (2022, 30 września). *Ko je sve u mreži Moskve? Pobjeda*, <https://www.pobjeda.me/clanak/ko-je-sve-u-mrezi-moskve> (dostęp: 20.12.2022).
- E.M. (2022, 27 października). *Najraniji datum za održavanje popisa bio bi maj naredne godine*. Pobjeda, <https://www.pobjeda.me/clanak/damjanovic-popis-moze-bit-sproveden-najranije-u-maju-naredne-godine> (dostęp: 20.12.2022).
- Ekipa Vijesti (2022, 20 sierpnia). *Pala Vlada, ali i maske*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/618102/pala-vlada-ali-i-maske> (dostęp: 20.12.2022).
- Gasi se Kombinat aluminijuma, najveći industrijski pogon u Crnoj Gori* (2021, 8 grudnia). Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-zatvaranje-kap-pejovic/31599647.html> (dostęp: 20.12.2022).
- Kosović, S. (2022, 26 października). *Kako je propao DPS blok (INFOGRAFIK)*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/627816/kako-je-propao-dps-blok-infografik> (dostęp: 20.12.2022).
- Krsmanović, K. (2022, 16 września). *Mandić, Knežević, Bulajić, Carević u službi Moskve*. Pobjeda, <https://www.pobjeda.me/clanak/mandic-knezevic-bulajic-carevic-u-sluzbi-moskve> (dostęp: 20.12.2022).
- Matijašević, B. (2021, 11 listopada). *Na stolu sankcije i za crnogorske političare*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/575122/na-stolu-sankcije-i-za-crnogorske-politicare> (dostęp: 20.12.2022).
- Matijašević, B. (2021, 4 listopada). *Bez političkog dijaloga Crna Gora ne može u EU*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/573978/bez-politickog-dijaloga-crna-gora-ne-moze-u-eu> (dostęp: 20.12.2022).

- Matijašević, B. (2022a, 28 kwietnia). *Izabrana 43. Vlada Crne Gore*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/601875/izabrana-43-vlada-crne-gore> (dostęp: 20.12.2022).
- Matijasević, B. (2022b, 25 września). *Deripaska preko švedskog suda traži stotine miliona eura*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/623128/deripaska-preko-svedskog-suda-trazi-stotine-miliona-eura> (dostęp: 20.12.2022).
- Matijašević, B. (2022c, 22 listopada). *Damjanović: Zadnji voz za održavanje popisa naredne godine*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/631676/poslanici-raspravljaju-o-predlogu-zakona-o-popisu> (dostęp: 20.12.2022).
- Milić, P. (2022, 10 grudnia). *Venecijanska komisija preporučila da se ne usvoje izmjene Zakona o predsjedniku Crne Gore*. Glas Amerike, <https://www.glasamerike.net/a/venecijanska-komisija-izmjene-zakon-predsjednik-crna-gora/6870423.html> (dostęp: 10.12.2022).
- Mirjačić, M., & Ivanović, I.A. (2022, 12 września). *Još sedam prijava za „zlatni pasoš”*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/621165/jos-sedam-prijava-za-zlatni-pasos> (dostęp: 20.12.2022).
- Monstat (2011, 12 lipca). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. Godine*, Zavod za statistiku, 83.
- Nye, J. (2005). *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs.
- PAP (2006, 11 czerwca). *Rosja uznata niepodległość Czarnogóry*. Wiadomości.wp.pl, <https://wiadomosci.wp.pl/rosja-uznala-niepodleglosc-czarnogory-6037205577626753a>, (dostęp: 10.09.2022).
- Popović, S. (2020, 24 października). *Hotelska grupa Montenegro stars povećava kapacitete u Bečićima*. Feral Bar, <https://feral.bar/post/3176> (dostęp: 24.10.2022).
- Radević, B. (2022, 11 listopada). *Vesni Medenici ukinut pritvor*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/630074/vesni-medenici-ukinut-pritvor> (dostęp: 20.12.2022).
- Radulović, M. (2022, 22 października). *Sekulović radio za GRU, ali nema dokaza za SDT?*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/627269/sekulovic-radio-za-gru-ali-nema-dokaza-za-sdt> (dostęp: 20.12.2022).
- Radulović, Z. (2022, 30 września). *DRŽAVNE FINANSIJE I PARTIJSKA POLITIKA: Hod po tankoj žici*. Monitor, br. 1667, 9.
- Redakcija Pobjede (2022, 29 września). *Dugogodišnji diplomata MVP priveden zbog sumnje da je radio za obavještajnu službu Rusije*. Pobjeda, 29.09.2022, <https://www.pobjeda.me/clanak/m-portal-uhapsen-dugogodisnji-diplomata-mvp-a-radomir-sekulovic> (dostęp: 20.12.2022).

- Redakcija Vijesti (2022, 23 października). *Sekulović: Nijesam priznao, niti mi je pozlilo*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/627395/sekulovic-nijesam-priznao-niti-mi-je-pozlilo> (dostęp: 20.12.2022).
- RSE (2022, 19 sierpnia). *Zašto pitanja crkve čine Crnu Goru nestabilnom?* Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-crkva-vlada/31995917.html> (dostęp: 20.12.2022).
- RTCG (2022, 11 grudnia). *U Crnoj Gori živi 80.000 stranaca, povećan broj Rusa i Ukrajinaca sa privremenim boravkom*. Danas, <https://www.danas.rs/svet/region/u-crnoj-gori-zivi-80-000-stranaca-povecan-broj-rusa-i-ukrajinaca-sa-privremenim-boravkom/> (dostęp: 2.01.2023).
- Sputnik, <https://sputniknews.com/> (dostęp: 10.10.2022).
- Standard (2022, 26 listopada). *Evropskakomisija: Program ekonomskog državljanstva u Crnoj Gori biće postepeno ukinut*, RTCG, Standard.co.me, <https://www.standard.co.me/politika/evropska-komisija-program-ekonomskog-drzavljanstva-u-crnoj-gori-bice-postepeno-ukinut/> (dostęp: 20.12.2022).
- U Skupštini pokrenuta procedura o popisu u Crnoj Gori* (2022, 26 listopada). Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-skupstina-prijedlog-zakon-popis/32101682.html> (dostęp: 20.12.2022).
- Vijesti online (2016, 12 stycznia), *Rogozin: Crna Gora će zažaliti zbog odluke da pristupi u NATO*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/145869/rogozin-crna-gora-ce-zazaliti-zbog-odluke-da-pristupi-u-nato> (dostęp: 24.10.2022).
- Vlada Carne Gore, *Ekonomska saradnja*. W *Ruska Federacija*, <https://www.gov.me/diplomatske-misije/ambasade-i-konzulati-crne-gore-u-svijetu/ruska-federacija> (dostęp: 12.09.2022).
- Vučinić, Z. (2022, 26 października). *Damjanović: Popis stanovništva najranije u maju naredne godine*. Vijesti, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/627876/damjanovic-popis-stanovnistva-najranije-u-maju-naredne-godine> (dostęp: 20.12.2022).
- Vukadinović, R. (2010). *Rusija i Zapadni Balkan*, Sarajevo.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>